

Міжнародна економіка

Вікторія АДАМИК

**АЛЬТЕРНАТИВИ
ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ,
У КОНТЕКСТІ ПОШУКУ ШЛЯХІВ
ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ**

Резюме

Розглянуто проблему вибору країнами, що розвиваються, оптимальної зовнішньоторговельної стратегії крізь призму подолання бідності. Увагу сконцентровано на аргументації на користь фрітредерства та протекціонізму, позитивних і негативних наслідках реалізації стратегії експортоорієнтованого зростання. Згруповано основні концептуальні підходи до дослідження впливу лібералізації міжнародної торгівлі на економічне становище країн, що розвиваються, та на основі проведеного аналізу доведено, що концепція ультралібералізму не прийнятна для розвитку країн периферії у контексті підвищення їх добробуту. Зосереджено увагу на проблемах реалізації експортоорієнтованої стратегії розвитку бідних країн світу і наведено ті групи країн периферії, де ця стратегія може бути успішною. Визначено основні причини низької ефективності експортної експансії країн, що розвиваються, та запропоновано напрямки її підвищення, які стосуються насамперед необхідності внутрішньої інституційної трансформації цих держав.

© Вікторія Адамик, 2017.

Адамик Вікторія, канд. екон. наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка», Україна.

Ключові слова

Країни, що розвиваються, країни центру та периферії, зовнішньоторговельна політика, фрітредерство, протекціонізм, ультралібералізм, неоколоніалізм, імпортозаміщення, експортоорієнтована стратегія, «прокляття природних ресурсів», «голландська хвороба», парадигма «гусей, що летять».

Класифікація за JEL: F13.

Вступ

Упродовж багатьох десятиліть у наукових колах не стихає дискусія щодо вибору оптимальної зовнішньоторговельної стратегії для країн, що розвиваються. Ця дискусія часто змінювала русло під впливом трансформації геосистеми (отримання незалежності колишніми колоніями, поява транзитивних економік, розпад кількох держав соцтабору) та міжнародної економічної політики, спричиненої насамперед загостренням глобальної економічної нестабільності і перманентним пошуком шляхів подолання бідності у більшості т. зв. «периферійних» країн¹ (реальні та фінансові кризи, запровадження концепції ультралібералізму (закріпленого Вашингтонським консенсусом) та розчарування у ньому, поява нових інтеграційних об'єднань, у тому числі на теренах країн, що розвиваються, поглиблення глобальних проблем людства, передусім проблеми економічної маргіналізації світу та бідності.

Зазначимо, що у цій статті ми сконцентруємося на питаннях зовнішньоторговельної політики країн з проблемами бідності (іншими словами, бідних країн) з метою з'ясувати, як саме економіко-політичні важелі регулювання міжнародної торгівлі можуть послаблювати чи загострювати прояви бідності. Стаття є продовженням наших попередніх досліджень, зокрема тих, що стосувалися впливу бідності на добробут населення [1], теоретичних та практичних детермінант зміни напрямів міжнародної торговельної політики [2], застосування торговельних інструментів міжнародної політики з подолання бідності для підтримки продовольчої безпеки [3] тощо.

¹ У цьому дослідженні вважаємо за доцільне ототожнювати поняття «країна, що розвивається» та «країна периферії».

Незважаючи на періодичні, часом різкі корекції векторів наукових роздумів з приводу вибору найбільш раціональної альтернативи політики зовнішньої торгівлі впродовж останніх десятиліть, можна виділити кілька основних аспектів цієї проблеми, які на сьогодні є найактуальнішими для бідних країн. Серед них: пошук актуальних аргументів на користь лібералізації міжнародної торгівлі чи протекціонізму, обґрунтування доцільності чи небезпеки експортоорієнтованої політики, ефективність тієї чи іншої стратегії участі країни у міжнародній торгівлі залежно від адекватності обраного інструментарію. Ці питання знайшли відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних вчених: так, сучасна методологічна база дослідження проблеми вибору країною зовнішньоторговельної стратегії сформована завдяки А. Буе, К. Акамацу, Р. Пребішу, Г. Зінгеру, П. Кругману, В. Одзімі, С. Фуртадо, а прикладні питання реалізації різних видів міжнародної торговельної політики висвітлені у працях Г. Банністера, К. Тагге, Дж. Неша, Д. Мітчелла, А. Ларсона, В. Середи, Л. Мартинюка, І. Іващук, І. Пузанова, Н. Карасьової, Л. Капіци та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Однак, як правило, у наукових працях згаданих вчених представлена аргументація на користь того чи іншого виду міжнародної торговельної політики стосовно країн, що розвиваються, тоді як *метою нашого дослідження* є розгляд різних точок зору на дану проблему, причому крізь призму використання торговельно-політичних важелів для подолання бідності у країнах периферії.

Лібералізація торгівлі versus посилення протекціонізму

Аргументація на користь лібералізації міжнародної торгівлі у контексті пошуку механізмів подолання бідності у країнах, що розвиваються, набула розмаху в епоху Вашингтонського консенсусу, але в останні десятиліття трансформувалася у дискусію з наголосом на наявності спірних аспектів («підводних каменів») всеохоплюючої лібералізації. Фактично, на початок ХХІ ст. сформувалися три основні точки зору на вплив фрітредерства на розвиток країн з проблемами бідності. Перша з них базується на ортодоксальних теоріях міжнародної торгівлі, які наголошують на ефективності режиму вільної торгівлі як засобу раціональної алокації ресурсів, а отже – стимулювання економічного зростання. Ця концепція віднайшла багатьох прихильників, передусім серед фахівців міжнародних економічних організацій, зокрема СОТ, МВФ та Світового банку, які пропагували ідею ультралібералізму в економіці, в тому числі у торговельній сфері, впродовж років, наводячи як аргумент збільшення обсягів і частки країн, що розвиваються у світовій торгівлі. Так, згідно з даними СОТ, обсяг експорту країн, що розвиваються,

впродовж 1990–2008 рр. (у період найбільш стрімкого відкриття їх ринків) зріс з 221,1 млрд. дол. США (29% у світовому експорті) до 2 773,7 млрд. дол. США (47%), причому глобальна економічна криза спричинила відносно менше падіння експорту країн, що розвиваються, порівняно з аналогічним показником розвинутих країн. Один з найбільш безкомпромісних прихильників фрітредерства А. Ларсон зазначає, що економічне зростання у тих країн, що розвиваються, котрі знизили торговельні бар'єри у 1980–1990 рр., становило 3–5% щороку, а нерівність у доходах не зросла [4].

Однак слід вкотре наголосити, що країни, які розвиваються, не є гомогенною групою за рівнем добробуту та іншими критеріями бідності. Так, частка експорту найменш розвинутих країн залишалася дуже малою (лише 2,8% у 2009 р. у групі країн, що розвиваються, незважаючи на суттєве зростання обсягу експорту – з 18 млн. дол. США у 1990 р. до 225 млн. дол. США у 2009 р.) [5].

Усвідомлюючи важливість відкриття своїх ринків для імпорту з найбідніших країн світу, майже всі розвинуті країни, за винятком США та Південної Кореї (щодо останньої спостерігається позитивна тенденція), мінімізували митні бар'єри щодо усієї продукції слаборозвинутих держав, зокрема щодо їхніх основних експортних товарів – текстилю, одягу та сільськогосподарських продуктів (див. табл. 1).

У відповідь на застереження про неефективність розповсюдження багатосторонньої лібералізації міжнародної торгівлі на всі без винятку країни у контексті подолання бідності апологети ідеї про її необхідність, зокрема Г. Банністер і К. Тагге, стверджують, що не фрітредерство призводить до погіршення соціально-економічної ситуації у бідних країнах, а нераціональні «долібералізаційні» обмеження. Опираючись на емпіричні дослідження, вчені наполягають, що можливе падіння добробуту внаслідок лібералізації торгівлі виникає тільки у короткостроковій перспективі, а динамічні ефекти відкриття товарних ринків більш вагомі, ніж статичні [7].

Зазначимо, що на користь політики фрітредерства для подолання бідності можна навести чимало аргументів, підтверджених теоретичними доробками та практикою. Так, вибір на користь зниження торговельних бар'єрів, як вже зазначалося вище, відкриває доступ бідних країн до містких ринків розвинутих держав, забезпечує приплив експортної виручки, а отже, полегшує обслуговування зовнішнього боргу і зменшує необхідність нових запозичень, забезпечує постачання харчових продуктів та товарів першої необхідності за нижчими цінами (зменшує вартість і покращує якість споживчого кошика населення), а також здешевлює інвестиційний імпорт, сприяючи модернізації виробництва. З деяким застереженням погоджуємося з висновками Дж. Неша та Д. Мітчела щодо небезпеки використання протекціоністських заходів передусім у сільськогосподарському секторі, оскільки тимчасовий позитивний ефект перерозподілу доходу на користь вітчизняних аграріїв (вель-

ми сумнівний за умов панування архаїчних способів виробництва) у довгостроковій перспективі буде знівельований нераціональним використанням ресурсів і можливим виникненням торговельних конфліктів з країнами-партнерами та навіть торгових воєн [8, с. 35–37]. Як підтвердження цієї думки наведемо той факт, що більшість бідних країн є експортерами сільськогосподарської продукції, тоді як значна частина їх населення потерпає від голоду.

Таблиця 1

Доступ найбідніших країн світу до ринків розвинутих держав

Індустріально розвинута країна / об'єднання країн	Частка товарів (за винятком зброї), звільнених від мита		Середній тариф на імпорт з найменш розвинутих країн					
			Сільськогосподарські продукти		Текстиль		Одяг	
	2007 р.	2014 р.	2007 р.	2014 р.	2007 р.	2014 р.	2007 р.	2014 п.
Австралія	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Канада	99,9	99,8	0,1	0,1	0,2	0,2	1,7	1,7
Європейський Союз	98,3	99,0	1,4	0,1	0,1	0,1	1,2	1,3
Японія	99,6	99,3	1,2	0,7	2,6	2,2	0,1	0,2
Південна Корея	37,1	87,8	29,7	14,6	8,8	0,0	8,9	0,1
Нова Зеландія	98,7	98,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Норвегія	99,9	100,0	0,2	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0
Швейцарія	96,2	100,0	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
США	78,9	61,3	5,8	5,6	5,7	5,7	11,3	11,3

Джерело: Згруповано автором за: World Development Indicators 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdi.worldbank.org/table> [6].

Досліджуючи вплив багатосторонньої лібералізації міжнародної торгівлі після Уругвайського раунду на країни, що розвиваються, В. Мартін наводить такі дані: внаслідок зменшення митних тарифів розвинутими країнами країни, що розвиваються, виграли 43 млрд. дол. США (з них 12 млрд. за рахунок зниження захисних бар'єрів у сільському господарстві), тоді як вигода розвинутих країн від лібералізації зовнішньої торгівлі країнами, котрі розвиваються, становила близько 50 млрд. дол. США (переважно у сфері торгівлі

текстилем та одягом) [9, с. 91]. Враховуючи значно більшу частку розвинутих країн у світовій торгівлі порівняно з країнами, що розвиваються, можна констатувати паритетні наслідки «постуругвайської» митної лібералізації для обох груп країн. Проте у даному аналізі не враховувався вплив інших, нетарифних, протекціоністських заходів на добробут країн світу, зокрема антидемпінгового мита чи інструментів прихованого протекціонізму.

Противники концепції ультралібералізму в міжнародній торгівлі стверджують, що відмова від протекціонізму загострює конкурентну боротьбу на внутрішньому рівні, що призводить до занепаду цілих секторів національної економіки, важливих для вирішення соціальних питань. Крім цього, радикальна лібералізація може призвести до підвищення цін на продовольчі товари, що негативно вплине на добробут бідних верств населення, що детермінує необхідність суттєвих змін у внутрішній та міжнародній економічній політиці, зокрема активізації зовнішньої допомоги.

Проведення Доха-раунду переговорів країн-учасниць СОТ та утвердження концепції Сеульського консенсусу започаткували нові засади міжнародної економічної політики щодо країн, які розвиваються, спрямовані на забезпечення для них більш сприятливих умов участі у світогосподарських процесах. Зокрема, для попередження занепаду окремих соціально важливих галузей і підгалузей економіки пропонується використання певних заходів захисту національних виробників (у межах дозволеного СОТ). Так, в Індії, Китаї та Бразилії збережено механізм підтримки дрібних фермерів шляхом застосування спеціального мита у випадку зростання обсягу імпорту або падіння цін.

Однак індустріальні країни, з одного боку, відкривали свої ринки для менш економічно успішних партнерів, знижуючи тарифні ставки на імпорт (особливо з найменш розвинутих країн (НРК) – в середньому з 4% у 2005 р. до 3% у 2015 р., причому мито на готові вироби зменшилося відповідно з 3,6% до 2,2%, а на сільськогосподарську сировину, навпаки, зросло з 1,8% до 9,5% [6], а з іншого – активізували використання методів прихованого та колективного протекціонізму (з боку інтеграційних утворень). Зокрема, попри заяву А. Меркель про перешкоди для розвитку міжнародної торгівлі та економічного зростання, створені протекціоністськими заходами [10], ЄС упродовж 2011–2013 рр. лідирував за кількістю впроваджених торговельних обмежень (т. о.) – 69 т. о., на другому місці – США (57 т. о.), на третьому – Китай (34 т. о.) [12].

Зазначимо, що країни, які розвиваються середніми та повільними темпами, також дедалі інтенсивніше вдаються до захисту вітчизняного виробника, в тому числі нетарифного, однак, на відміну від розвинутих країн і країн, що стрімко розвиваються (ринків, що зростають), котрі переважно використовують дозволу СОТ можливість тимчасового підвищення мита (антидемпінгові та компенсаційні мита – США, ЄС, Китай) та інструменти прихованого протекціонізму (наприклад, вимоги про частку комплектуючих внутрішнього виробництва в Австралії і Китаї, державні замовлення у Франції, Італії,

В'єтнам та Китаї, обмеження доступу на ринок у Бразилії), країни периферії застосовують фінансові методи (субсидоване кредитування – Південна Корея, Тайвань (у минулому сторіччі), деякі країни Латинської Америки, експортні субсидії – Колумбія, Уругвай) і технічні бар'єри – Індія, Колумбія, Росія), а окремі з них – валютні важелі впливу на експортні можливості (Казахстан) [11; 12, с. 25]. Потрібно зауважити, що активізація протекціоністської поведінки у групі країн, що розвиваються, ставить під сумнів успішність одного з можливих напрямів використання міжнародної торгівлі, а саме її поживлення між країнами групи, як механізму підвищення їх добробуту.

Суттєвим викликом лібералізації міжнародної торгівлі, як зазначалося вище, є регіоналізація глобального економічного розвитку. Успішні регіональні торговельні об'єднання створені переважно великими, економічно сильними країнами, які, збільшивши протекціоністські бар'єри, посилюють свої позиції на світовому ринку, тоді як безліч слабших контрагентів потерпають від ефекту відхилення торгівлі. Цієї думки притримується, зокрема, Н. Резнікова [13, с. 350–351]. Приходимо до парадоксального висновку: члени інтеграційних блоків, стираючи в межах своїх кордонів перепони на шляху руху товарів і послуг, формують потужне протекціоністське лобі у глобальному масштабі (див. вищенаведені статистичні дані).

Зважаючи на реалії, низка політиків, науковців та фахівців з міжнародних організацій сформували модифіковану концепцію глобального фрітредерства, яку можна охарактеризувати як «поміркований протекціонізм», іншими словами, лібералізацією торгівлі з численними винятками та «особливими умовами». Тобто, з одного боку, країнам, що розвиваються (периферії), дозволено поступово відкривати ринки перед іноземними конкурентами, а з іншого – розвинуті держави (центр) зберігають за собою право захищати свої інтереси та попереджати т. зв. «зворотну» дискримінацію². Теоретично, такий підхід покликаний сприяти розвитку бідних країн як повноправних торговельних партнерів і запобігати несправедливій конкуренції та монополізації окремих галузей у глобальному масштабі, однак на практиці прагнення зберегти свої частки у світовій торгівлі призвели до гальмування переговорів у рамках Доха-раунду (який розпочався у 2001 р. і триває досі), трансформування його з раунду Розвитку в суперечку між ЄС та США за ринки збуту та активізації прихованого протекціонізму (інструменти якого не контролюються СОТ).

На тлі наведеної вище дискусії аргументи на користь концепції неоколоніалізму не видаються безглуздими.

Термін «неоколоніалізм» і його теоретичні обґрунтування з'явилися ще в кінці 50-х рр. ХХ ст., але в останні роки ця концепція набула нового розмаху, передусім як пояснення неминучості соціальної дивергенції у сучасному

² Зокрема, ще під час Уругвайського раунду було згадано про т. зв. «соціальний демпінг» – продаж товарів з країн, що розвиваються, за цінами нижчими, ніж світові, за рахунок малої оплати праці робітників.

глобальному просторі. Вплив розвинутих країн на участь слаборозвинутих у міжнародній торгівлі здійснюється через різні канали – від прямого впливу на уряд з метою укладання угод про добровільне обмеження експорту в обмін на пільгові кредити (у кінці 70-х рр. ХХ ст. це стало однією з причин міжнародної кризи ліквідності) до опосередкованого контролю за виробничою та експортною діяльністю країни периферії з боку міжнародних організацій та і допомогою ТНК, а також зменшення попиту на товари експорту бідних держав, передусім на паливні та сільськогосподарські продукти, що суттєво погіршує їх умови торгівлі у довгостроковому періоді³. Так, Я. Еней та А. Філіпенко, досліджуючи питання зовнішньоторговельної політики країн Латинської Америки у 1960–1990 рр., прийшли до висновку, що відкриття ними своїх ринків у період панування ідей Вашингтонського консенсусу (в 1980–1991 рр.) призвело до збільшення обсягів імпорту на 23%, а цін на нього – на 6%, тоді як експорт хоча і зріс на 37%, але ціни на нього впали на 78% [14]. Це, на думку вчених, було обумовлено вимушеним згортанням промислової політики у згаданому регіоні (незахищене вітчизняне виробництво не було здатне конкурувати з імпортом), що утвердило його «в ролі сировинного придатка розвинутих країн світу» [11, с. 6].

Суттєві передумови для реалізації політики неоколоніалізму створила специфіка розвитку аграрної галузі бідних країн. З одного боку, проведення активних реформ у цій сфері на фоні лібералізації торгівлі заохотило приплив іноземного капіталу, а отже – посилення контролю з боку ТНК, який вже охопив практично увесь первинний сектор слаборозвинутих країн. Зокрема, Дж. Куйяте наводить дані щодо частки експорту країн Африки, що контролюється 15-ма найбільшими ТНК: 90–95% – видобуток залізної руди; 80–90% – бавовна, тютюн, пшениця, кава, крупи, какао; 80–85% – мідь, олово, боксити, чай; 75% – нафта; 70% – рис [15].

Попри сказане вище, зауважимо, що концепцію неоколоніалізму часто згадують з метою політичних маніпуляцій та пропаганди боротьби з гегемонією США у глобальному розвитку (у ХХІ ст. дана концепція набула особливого розмаху в Росії). Звісно, попри задекларовані «Цілі сталого розвитку» мотиви більшості міжнародних економічних агентів як на мікро-, так і на макрорівні позбавлені альтруїзму. Однак розвинуті країн світу все-таки поступово відкривають свої ринки для продукції з країн з низьким рівнем доходів, про що свідчать вищенаведені статистичні дані. Крім цього, наголосимо, що часто скористатися усіма перевагами лібералізації торгівлі заважає нераціональна внутрішня та зовнішня економічна політика бідних країн на фоні слабкості державних інституцій з її крайніми проявами – патологічною залежністю від зовнішніх фінансових впливань, клептократією, продажем місцевих стратегічних об'єднань зарубіжним власникам тощо.

³ Короткострокове погіршення умов торгівлі вченими не розглядається як негативне явище, оскільки воно спричинене переважно девальвацією національної валюти, яка за сприятливих обставин призводить у подальшому до покращення стану поточного рахунка платіжного балансу.

Таблиця 2

Концептуальні підходи до дослідження впливу лібералізації міжнародної торгівлі на економічне становище країн, що розвиваються

Наукова концепція / теорія	Сучасні представники (науковці)	Аргументи на користь / проти лібералізації
Ультралібералізм (повне зняття тарифних та нетарифних бар'єрів з боку як розвинутих, так і слабозрозвинутих країн)	Г. Банністер, А. Ларсон, Д. Мітчелл, К. Тагге, Дж. Неш	Відкриття ринків забезпечує задоволення споживчого попиту та попереджає продовольчу кризу. Фрітредерство стимулює вітчизняного товаровиробника підвищувати якість продукції, щоб протистояти іноземній конкуренції. Збільшення обсягів експорту бідних країн сприяє вирішенню низки проблем бідності, зокрема зменшенню зовнішньої заборгованості.
Поміrkований протекціонізм (використання винятків і застережень при дотриманні принципів СОТ, у тому числі відповідно до ідей Сеульського консенсусу)	А. Меркель, М. Серпухов, Я. Еней, В. Середа, Л. Мартинюк, А. Філіпенко	Умови торгівлі країн, що розвиваються, перманентно погіршуються; покращення їх можливе за умови ефективного протекціоністського захисту. «Пільговий» режим відкриття ринків збереже конкурентоспроможність національних виробників країн периферії. Контроль за використанням протекціоністських заходів з боку СОТ можливий за умови розширення можливостей застосування митних важелів захисту вітчизняного виробника.
Неоколоніалізм (домінування інтересів країн центру у формуванні системи міжнародної торгівлі та глобальної економічної взаємозалежності)	Р. Пребіш, І. Валерстайн, Е. Голдсміт, Т. Еванс, А. Міллер, І. Пузанов, Н. Резнікова, Дж. Стігліц	Ринки країн, що розвиваються, використовують для збуту товарів з індустріально розвинутих держав та повністю контролюються останніми. Торговельна відкритість і заохочення створення філій ТНК за умов економічної відсталості стимулює імпорт та перетворює слабозвинуту країну на «сировинний придаток» багатих держав. Фрі-

Наукова концепція / теорія	Сучасні представники (науковці)	Аргументи на користь / проти лібералізації
		тредерство посилює залежність малих бідних країн від фінансової допомоги великих країн прямо та опосередковано (через міжнародні економічні організації). Спостерігаються тенденції до монополізації виробництва багатьох видів продукції. Дешевий імпорт (не захищений тарифними і нетарифними бар'єрами) чинить негативний тиск на конкурентоздатність національних виробників. Економічне зростання має яскраво виражений характер «збіднілого».

Примітка: складено автором.

Експортоорієнтована політика: переваги та загрози

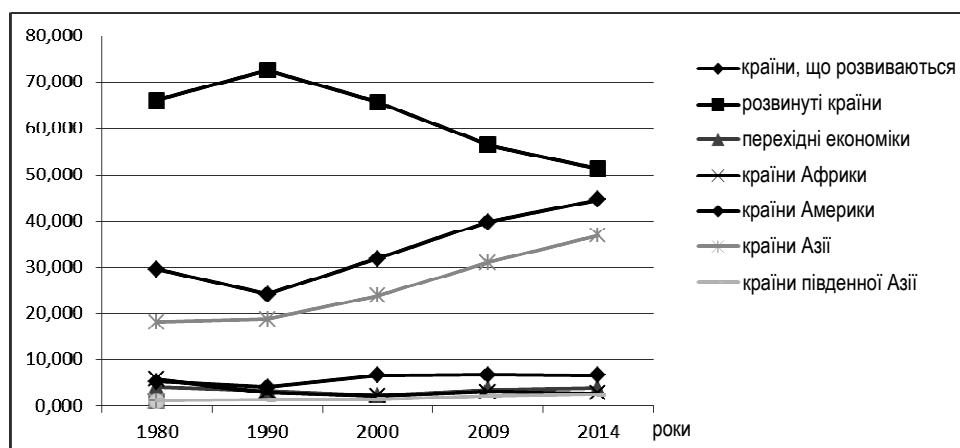
На перший погляд, запровадження політики фрітредерства на глобальному рівні, що отримала інституційну підтримку завдяки Вашингтонському консенсусу та системі регулювання міжнародної торгівлі ГАТТ / СОТ, а також стрімкий науково-технічний прогрес і лібералізація руху капіталу, створили надійну базу для нарощування експорту країнами, що розвиваються (див. рис. 1). І справді, з одного боку, вищеперелічені чинники, а також реформування аграрного сектору, структурні зміни в промисловості, прагнення зайняти свою нішу на світовому ринку й отримувати від цього максимальні зиски, зокрема покращити стан платіжного балансу та прискорити темпи економічного зростання спонукали країни Азії, Африки і Латинської Америки здійснити спроби запровадити експортоорієнтовану стратегію.

Однак, з іншого боку, макроекономічна нестабільність, структурні диспропорції та інституційна слабкість країн периферії завадили успішній її реалізації у більшості з них. Найбільшою проблемою залишається неефективна, сформована стихійно, без врахування принципу конкурентних переваг структура експорту, продиктована, по-перше, незначним інноваційним потенціалом

лом країн-експортерів, а по-друге, т. зв. «прокляттям природних ресурсів» – феноменом, вперше описаним Р. Ауті [16], який вказав на негативний кореляційний зв'язок між наявністю значних запасів сировини та сприятливих умов для їх отримання (корисних копалин, сільськогосподарських угідь тощо) у бідних країнах і темпами їх економічного зростання. Існування цього парадоксу у глобальному торговельному просторі було підтверджене подальшими дослідженнями (зокрема див. [17; 18]), автори яких вказують на низку причин такої ситуації, а саме: волатильність цін на сировину на світових ринках; загострення конфлікту між соціальними та етнічними групами щодо володіння природними багатствами; нераціональна промислова та інвестиційна політика держави, котра, в свою чергу, призводить до загострення ще одного феномену – «голландської хвороби», а отже – деіндустріалізації національної економіки та погіршення стану поточного рахунка платіжного балансу.

Рисунок 1

Частка країн у світовому експорті товарів, %

Джерело: побудовано автором за: UNCTAD Handbook Statistic 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : unctad.org/en/publicationsLibrary/tdstat40_en.pdf.

Вивчення результатів наукових досліджень провідних вчених-міжнародників і власний аналіз досвіду країн, що розвиваються, дали можливість умовно виділити дві категорії «периферійних» держав, де імплементація експортоорієнтованої політики є потенційно успішною.

До першої з них відносимо держави, які здатні постачати на світовий ринок або стратегічно важливі товари, при цьому будучи великими країнами не лише за функціональним критерієм, а й за інституційно-політичним (США, країни ОПЕК), або ті обсяги продукції, котрі забезпечують значний ефект масштабу (економії витрат на виробництво насамперед завдяки дешевій робочій силі – Китай). Щодо першого фактора зазначимо, що в останні десятиліття маніпулювання цінами на сировину є одним з проявів гри концентрованих інтересів у глобальному масштабі, при цьому воно обумовлено політичними, а не економічними причинами (наприклад, зниження світової ціни на нафту в 2014 р. як прагнення погіршити становище Росії на світовій економічній та політичній арені). Стосовно другого чинника потрібно підкреслити, що успіх експортної експансії розвинутих країн на даному етапі розвитку світової економічної системи забезпечує насамперед т. зв. «технологічний розрив».

У другу групу входять країни, що розвиваються, в яких експортоорієнтована стратегія реалізується як наслідок ефективного імпортозаміщення. У цьому контексті потрібно згадати розроблену К. Акамацу парадигму «гусей, котрі летять» (Flying-Geese paradigm), різновид концепції наздоганяючого розвитку, що полягає у формуванні трьох циклів економічного розвитку: 1) збільшення інвестиційного імпорту для розвитку національного виробництва; 2) поступове нарощення продажів на внутрішньому ринку і в міру його насичення – вихід на зовнішні ринки (3-тя фаза). Така політика відповідає теорії С. Ліндера про однотипність попиту та моделі конкурентних переваг М. Портера, іншими словами, нарощення експорту можливе лише у країнах з містким внутрішнім попитом [19]. Апологети імпортозаміщення використовують, зокрема, аргументи В. Одзімі, який на прикладі Японії довів, що відхід від принципу «порівняльної переваги» і запровадження підтримки вітчизняних інноваційних та капіталомістких галузей промисловості з високою еластичністю попиту за доходом створює фундамент для ефективного експортоорієнтованого зростання [20]. Прикладом також є «нові індустріальні» держави – т. зв. «ринки, що зростають» з високою часткою у трудових ресурсах т. зв. «технологічного» людського капіталу та швидкою інформатизацією суспільства, які свого часу також опиралися на парадигму К. Акамацу, ефективно реалізували експортоорієнтовану стратегію та вийшли з кола країн периферії і завоювали місце серед країн центру [21].

Водночас Л. Капіца, опираючись на праці західних вчених, вказує на небезпеку імпортозаміщення в слаборозвинутих, але багатих на природні ресурси країнах. Так, інтенсивна індустріалізація, що забезпечується субсидуванням новостворених підприємств та інших протекціоністських заходів, сприяє рентоорієнтованій поведінці промислових груп і формуванню потужного лобі, не зацікавленого у розвитку інших галузей виробництва, в тому числі соціально важливих [18, с. 172]. Прикладом невдалого досвіду імпортозаміщення є країни Латинської Америки, які, сподіваючись на активізацію внутрішнього інвестування, захищали розвиток вітчизняного виробництва від

іноземної конкуренції і, здавалося б, досягли значного успіху, що дало змогу поступово збільшувати обсяги експорту. Однак, імпортозаміщення мало місце лише у легкій промисловості, а т. зв. «інвестиційні» товари, необхідні для діяльності іноземних ТНК, імпортувалися. Відповідно, багато південноамериканських держав залишалися експортерами переважно сільськогосподарської сировини та споживчих товарів з низькою часткою інноваційної складової.

Зауважимо, що сировина аграрної галузі є найбільш вразливим експортним товаром бідних країн в умовах глобалізації й наукового технічного прогресу. Так, частка сільськогосподарської сировини у загальному обсязі товарного експорту країн Африки на південь від Сахари (традиційно найбідніших країн світу) за період 2000–2015 рр. зменшилася з 5,3% до 2,2%, а Латинської Америки (найбільших експортерів продукції АПК) – відповідно з 3% до 2,8% [6], що пояснюється інтенсифікацією та модернізацією сільгоспвиробництва у розвинутих країнах світу, а отже – зменшенням попиту на світовому ринку.

Подібна загроза очікується і щодо попиту на паливо та деякі інші мінеральні ресурси, що експортуються країнами периферії, оскільки стрімкий інноваційний розвиток країн центру, запровадження нових технологій, екологізація виробництва поступово знижують потребу у традиційних видах ресурсів. Щодо палива цей чинник актуалізується повільно у зв'язку з існуванням потужного промислового лобі зі специфічними інтересами, що діє на світовій економічній арені.

В останні два десятиліття спостерігається суттєве зміщення світового попиту з інвестиційних товарів на послуги, передусім у сфері ІТ. Проте найбідніші країни світу, на жаль, знаходяться поза межами процесів інформатизації: частка комп'ютерних, інформаційних, комунікаційних та інших видів комерційних послуг у загальній структурі експорту послуг країн з низьким доходом на душу населення становила у 2015 р. 30%, країн Африки на південь від Сахари з 2005 р. до 2015 р. зменшилася відповідно з 18% до 15%, тоді як загалом у світі ця величина сягнула 43% (у 2015 р.) [6].

Таким чином, можна виділити *чотири основні негативні наслідки імплементації нераціональної експортоорієнтованої стратегії у країнах периферії*, які не дають змоги вважати її ефективним інструментом міжнародної політики подолання бідності:

1) консервація примітивної структури виробництва, вичерпування природних ресурсів та реалізація їх на світовому ринку навіть за не вигідними цінами або використання для виробництва лише 1–2-х продуктів, що призводить до загострення т. зв. «збіднілого зростання»⁴;

2) загострення вищезгаданої «голландської хвороби» – розвиток лише 1-го (сировинного) сектору промисловості та 1–2 секторів сфери послуг, приваблення іноземного капіталу лише в ці сектори у надмірних з макроекономі-

⁴ Залежність ВВП країни від динаміки світової ціни на її експортний товар.

чної точки зору обсягах, що призводить до ревальвації національної валюти [22] («ефект Гронінгена»). «Голландська хвороба» має негативні соціальні ефекти: вона викликає зростання попиту на нерухомість, що, в свою чергу, підвищує рівень цін на житло, а отже – інфляцію, а це негативно впливає на купівельну спроможність громадян країни і міжнародну конкурентоспроможність країни;

3) посилення прояву однієї з узагальнених характеристик бідності країни – т. зв. «дуалізму економіки» – збільшення розриву в доходах між працівниками галузі, орієнтованої на експорт, та тими, які задіяні у «другорядних» секторах, позбавлених інвестиційної підтримки. Яскравим є приклад Китаю, який з 1980 р. по 2014 р. збільшив свою частку у світовому товарному експорті з 0,883% до 12,236% [23], тоді як різниця в доходах між багатими і бідними за цей період зросла у чотири рази [24] (за офіційною статистикою Китаю, коефіцієнт Джині у 2012 р. становив 0,474, тобто перевищив допустиму з точки зору соціальної безпеки межу) [25]. Ще більшу небезпеку такий вплив експортоорієнтації на добробут країни становить у найменш розвинутих країнах Африки і Південно-Східної Азії, де місцеве населення практично не задіяне у технологічно містких галузях, підприємства яких належать іноземним ТНК;

4) небезпека загострення проявів прихованого протекціонізму з боку країн-контрагентів (підвищення стандартів якості та внутрішніх податків і зборів, пропаганда споживання місцевих «екологічних» продуктів тощо), використання ними заходів валютної війни й антидемпінгового інструментарію, що врешті-решт може призвести до витіснення з ринку вищезгаданим промисловим лобі розвинутих країн.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень

Проведене дослідження дало змогу сформулювати висновок про необхідність не лише трансформації міжнародної торговельної політики з метою скерування її у русло досягнення «Цілей сталого розвитку» і зменшення соціальної дивергенції у глобальному масштабі, а й суттєвого реформування внутрішньої економічної стратегії країн периферії для забезпечення передумов ефективної інтеграції у світову торговельну систему. Основними напрямками раціоналізації зовнішньоторговельної політики країн, що розвиваються, визначено:

1) диверсифікацію економіки та / або експорту. Диверсифікація експорту без структурних змін в економіці периферійної країни може дати лише короткостроковий позитивний ефект, дещо зменшивши негативний вплив цінової нестабільності на світовому ринку, оскільки, як показує практика, перед-

бачатиме розширення асортименту експортної продукції за рахунок кількох сировинних продуктів або товарів / послуг із незначним технологічним складником, тобто низькою доданою вартістю. Економічна, або виробнича, диференціація базуватиметься на інноваційному розвитку економіки, інтелектуалізації процесів виробництва, а отже – збільшить потребу у висококваліфікованій робочій силі з усіма позитивними соціальними наслідками та підвищить конкурентоспроможність експортних товарів і послуг на світовому ринку. Як альтернативу можна розглядати поглиблення спеціалізації у периферійних країнах-експортерах, що ґрунтується на модернізації видобувного сектору та супроводжується розвитком супутньої сфери обслуговування (передусім фінансових і туристичних послуг), – успіх цього варіанта сумнівний у довгостроковій перспективі з огляду на вичерпність природних ресурсів і неефективність державного управління (виняток: країни Перської Затоки та деякі інші члени ОПЕК);

2) зміщення акцентів у інвестиційній політиці, а саме залучення прямих іноземних інвестицій у несировинні галузі, передусім у сферу послуг, розробку нових технологій. Реалізація цього напряму передбачає, по-перше, активізацію зусиль щодо розбудови ринкової інфраструктури у країнах, що розвиваються, зокрема створення венчурних фондів, у тому числі під егідою регіональних банків розвитку [18, с. 177–178], а по-друге, застосування ефективного валютного інструментарію з метою недопущення можливого негативного тиску припливу капіталу на платіжний баланс;

3) посилення державних інститутів слаборозвинутих країн і зменшення зацікавленості окремих посадових осіб у рентних доходах, що передбачатиме можливе призупинення інтенсивної експлуатації природних ресурсів та низькокваліфікованої робочої сили, зміни векторів промислової політики із вибірковим застосуванням протекціоністських засобів, боротьбу з клептократією;

4) імплементацію секторної політики імпортозаміщення на принципах поміркованого протекціонізму. Розгляд фрітредерства крізь призму боротьби з бідністю дав змогу констатувати можливість підвищення рівня й якості життя громадян країни, що розвивається, лише в окремих аспектах та у короткостроковій перспективі (завдяки дешевому імпорту товарів першої необхідності і / або збільшення споживання на фоні зростання дефіциту платіжного балансу, що, згідно з постулатами теорії міжчасової торгівлі, призводить до накопичення зовнішнього боргу – однієї з основних причин поглиблення бідності країни). Державна підтримка та захист мають зосередитися на інноваційних виробництвах і нівелюванні провалів ринку.

З огляду на запропоновані напрямки подальшого дослідження потребують валютні та інвестиційні аспекти реалізації зовнішньоторговельної стратегії країн периферії, а також питання її інституційного забезпечення.

Список використаної літератури

1. Адамик В. В. Методологічні підходи до вивчення зв'язку між міжнародною торгівлею і добробутом населення через ланку «економічне зростання» / В. Адамик, А. Савка // Вісник ТАНГ. – 2006. – № 1. – С. 129–135.
2. Адамик В. В. Теоретичні і фактичні детермінанти вдосконалення торговельних важелів міжнародної політики з подолання бідності / В. Адамик // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2007. – № 6. – С. 17–26.
3. Адамик В. В. Актуальні питання продовольчої безпеки і розвитку сільського господарства у контексті подолання бідності / В. Адамик // Вісник ТНЕУ. – 2009. – № 1. – С. 61–69.
4. Ларсон А. Либерализация торговли в целях борьбы с бедностью [Электронный ресурс] // Экономические перспективы. – 2001. – Режим доступа : <http://usinfo.state.gov/journals/ites/0901/ijek/larson.htm>.
5. Millennium development goals. Trade and development [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/mdg_e/development_e.htm.
6. World Development Indicators 2016 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://wdi.worldbank.org/table>.
7. Bannister G. J. International Trade and Poverty Alleviation [Electronic resource] / G. J. Bannister, K. Thugge. – Mode of access : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0154.pdf>.
8. Нэш Дж. Как либерализация торговли может помочь накормить бедных [Электронный ресурс] / Дж. Нэш, Д. Митчелл // Финансы и развитие. – 2005. – Март. – С. 34–37. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/03/pdf.nash.pdf>.
9. Martin W. Trade Policies, Developing Countries, and Globalization [Electronic resource] / Will Martin. – Mode of access : http://siteresources.worldbank.org/INTGGP/Resources/2866_trade_martin.pdf.
10. Меркель А. Протекционизм тормозит рост мировой экономики [Электронный ресурс] / А. Меркель // Deutsche Welle. – 2012. – 14.06. – Режим доступа : www.dw.de/dw/article/0,,16023317,00.html.
11. Еней Я. І. Світовий досвід здійснення політики імпортозаміщення [Електронний ресурс] / Я. Еней. – Режим доступу : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2492/1/Eney_Yana_Svitovyi_dosvid_zdiisnenia_polityky_importozamischenia.pdf.

12. Серпухов М. Прихований протекціонізм як інструмент сучасної міжнародної торгівельної політики / М. Ю. Серпухов // Економіка розвитку (Economics of Development). – 2013. – № 4 (68). – С. 23–27.
13. Резнікова Н. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації / Н. В. Резнікова. – К. : ТОВ «ВІСТКА», 2013. – 456 с.
14. Філіпенко А. Економіка зарубіжних країн / А. С. Філіпенко [та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 581 с.
15. Куйяте Дж. Проблема неоколоніалізму в сучасному світі (Опыт стран Африки и России) [Електронний ресурс] / Дж. Куйяте // Вестник ТИСБИ. – 2016. – Режим доступу : <http://www.tisbi.ru/home/science/journal-of-tisbi/2000/4/page-2612/>.
16. Auty R. Sustaining Development in Mineral Economies: the Resource Curse Thesis [Electronic resource] / R. Auty. – London : Routledge, 1993. – Mode of access : <https://ideas.repec.org/a/eee/jrpoli/v20y1994i1p77-78.html>.
17. Badeeb R. A. The evolution of the natural resource curse thesis: A critical literature survey [Electronic resource] / R. A. Badeeba, H. H. Leana, J. Clark // Resources Policy. – 2017. – Vol. 51. – March. – P. 123–134. – Mode of access : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420716301507>.
18. Капица Л. М. Природные ресурсы и социально-экономический прогресс [Электронный ресурс] / Л. М. Капица. – Режим доступу : https://www.academia.edu/Natural_Resources_and_Socio-Economic_Progress.
19. Flying geese paradigm [Electronic resource]. – Mode of access : https://en.wikipedia.org/wiki/Flying_geese_paradigm.
20. Ojimi V. 1970. Japan's industrialization strategy. In OECD, Japanese Industrial Policy, Paris : OECD.
21. Kasahara S. The asian developmental state and flying geese paradigm [Electronic resource] / S. Kasahara // UNCTAD/OSG/DP/2013/3. – Mode of access : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20133_en.pdf.
22. Адамик В. В. Прямі іноземні інвестиції як інструмент вирішення проблеми бідності у країнах, що розвиваються / В. Адамик // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – № 2. – С. 113–123.
23. UNCTAD Handbook of Statistics 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : http://unctad.org/en/publicationsLibrary/tdstat40_en.pdf.
24. Нерівність доходів у Китаї перевищує навіть показники США [Електронний ресурс] // Незалежний аудитор. – 2014. – Режим доступу : <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/mizhnarodnij-oglyad/item/14713.html>.

25. Уряд Китаю вперше показав розрив у доходах громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/1446158-uryad_kitayu_vpershe_pokazav_rozriv_u_dohodah_gromadyan_1788163.html.
26. Пузанов І. І. Вплив експортоорієнтованої та імпортозамінної стратегії на характер і напрями економічного зростання / І. І. Пузанов // Науковий вісник національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2014. – № 1. – С. 44–52.

Стаття надійшла до редакції 14 липня 2017 р.